

Gabriel Szajna

Polskie piśmiennictwo szermiercze w XIX i XX wieku = Polish fencing bibliography in 19th and 20th century

Idō - Ruch dla Kultury : rocznik naukowy : [filozofia, nauka, tradycje wschodu, kultura, zdrowie, edukacja] 7, 65-75

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Polskie piśmiennictwo szermiercze w XIX i XX wieku / Polish fencing bibliography in 19th and 20th century

Submission: 24.09.2006, acceptance: 25.11.2006

Słowa kluczowe: szermierka, historia piśmiennictwa szermierczego, rozwój szermierki sportowej

Wstęp

Umiejętność władania białą bronią cieszyła się od najdawniejszych czasów dużym uznaniem społecznym. Broń, będąca jedną z dziedzin kultury materialnej człowieka oraz pozostałością wszystkich kultur, przyczyniała się do rozwoju jego sprawności fizycznej i umysłowej. Służyła celom militarnym, paradnym, sakralnym, ceremonialnym, myśliwskim i sportowym. Jej ewolucji sprzyjał rozwój działań wojennych, zmiana uzbrojenia armii i sposobów walki, rywalizacja na turniejach rycerskich. Wywodząca się z rzemiosła wojennego sztuka szermiercza rozwijała się z różną intensywnością w poszczególnych epokach. Zanim stała się sportem, minęły tysiące lat [Łuczak 2002, s. 5].

Na ziemiach polskich szermierkę określano jako sztukę fechtunku. Wtopiona mocno w tradycję, podobnie jak w innych krajach, dostosowała się w różnych okresach do zachodzących zmian, do rozwoju technicznego i do wizerunku walk odpowiadającego duchowi czasu. W staropolszczyźnie termin „szermierka” oznaczał „robienie bronią”, fechtunek, sztukę władania bronią w bezpośrednim starciu, tj. w walce wręcz, oraz szermowanie lub sztukę szermierską. Pisali o niej między innymi: Łukasz Górnicki w *Dworzaniu polskim*, Sebastian Petrycy w *Rzeczpospolitej Polskiej sposobem Arystotelesowym ułożonej*, Mikołaj Rej w utworze *Stan rycerski jaki jest*.

W początkowych wiekach podstawową bronią był miecz, który stanowił ważny oręż służący do walki i załatwiania wszelkiego rodzaju sporów. W Polsce średniowiecznej nauka szermierki stanowiła nieodzowny element wychowania rycerskiego. Pojawienie się pod koniec XV wieku szabli jako używanej broni było wynikiem dużego wpływu wojen polsko-tureckich i bliskich kontaktów z Węgrami. Zygmunt Hartleb pisał: „Polska i szabla – pojęcia ze sobą związane. Szabla to jednak obcy przybysz z Dalekiego Wschodu, który znalazł u nas drugą ojczyznę; tutaj opromieniła ją sława nad wszystkie inne orężę” [Hartleb 1926, s. 19]. O fechtowaniu pisał również Jędrzej Kitowicz w *Opisie obyczajów za panowania Augusta III*.

Szermierki uczono w kolegiach jezuickich i pijarskich, w szkołach rycerskich, w gimnazjach – pod nazwą fechtunku. Nauczano metodą praktycznego przekazywania umiejętności. Szablę zastępowały palcaty, które były doskonałym ćwiczeniem fizycznym, a instrukcje o ich prowadzeniu zawarto w programach Komisji Edukacji Narodowej.

W okresie zaborów szermierki uczono także w ramach wychowania fizycznego na uniwersytetach we Lwowie i Krakowie, w różnego typu szkołach wojskowych oraz w Liceum Krzemienieckim, a także w innych szkołach realizujących ustawy Komisji Edukacji Narodowej. Zapoznawano z tajnikami szermierki również w zakładach gimnastycznych, szkołach fechtunku i szkołach pojedynkowych. Brak własnej armii, na której opierał się rozwój szermierki w innych krajach Europy, spowodował w Polsce zastój tej dyscypliny w okresie zaborów.

Tymczasem krystalizował się nurt szermierki rekreacyjno-sportowej, którego początków należy upatrywać w XVIII wieku. Pierwsze kluby sportowe utworzono w 1824 roku w Kolozsavar, w następnym roku w Peszcie, a w 1848 roku w Londynie i innych miastach europejskich. Współzawodnictwo doprowadziło do wykryształizowania się na przełomie XIX i XX wieku nurtu społeczno-wyczynowego. Szermierki nauczano w trzech broniach – florecie, szpadzie i szabli. W jednostkach wojskowych uczono jej jako walki na bagnety.

Duży wpływ na rozwój i powszechność szabli miała szkoła fechtistrzów w Wiener-Neustadt i postać fechtmistrza Luigi Barbasettiego, dyrektora tej szkoły, ucznia włoskiej szkoły Giuseppe Radellego. Barbasetti w swoich podręcznikach *Das Stossfechten* i *Das Sabelfechten* opisał pracę nóg, elementy ćwiczeń, podział działań, wszystko to bogato ilustrując. Dzięki tym pracom znacznie wzbogacona została teoria, praktyka i metodyka nauczania szermierki sportowej. Fechtmistrzowie kończący szkołę, mając podstawy teoretyczne i praktyczne, nauczali szermierki w swoich prywatnych szkołach, a często także w jednostkach wojskowych.

Nauczanie szermierki opartej o wzorce włoskie, którą propagowała szkoła Wiener-Neustadt, miało duży wpływ – dzięki uczącym się tam Polakom – na rozwój szermierki na ziemiach polskich w początkowym okresie XIX wieku. Absolwenci tej szkoły wraz ze studentami Uniwersytetu Lwowskiego i Jagiellońskiego zakładali pierwsze Kółka Szermierzy we Lwowie (1878 r.) i Krakowie (1900 r.) oraz w Wilnie (1868 r.). Na terenie zaboru austriackiego zajęcia z szermierki organizowano w Towarzystwach Gimnastycznych „Sokół”, gdzie stanowiły ważną formę aktywności ruchowej, militarnej i patriotycznej. W Królestwie Polskim, znajdującym się na terenie wpływów rosyjskich, uprawiano ją w zakładach gimnastycznych. Michał Starzewski, uzyskawszy pozwolenie Wydziału Porządku i Bezpieczeństwa Publicznego miasta Krakowa, założył w 1849 roku prywatną szkołę fechtunku [Starzewski 1932, s. 57]. W Warszawie od 1870 roku istniała prywatna Szkoła Szermierki Pojedynkowej, którą kierował Marian Olszewski, a od 1880 roku Instytut Gimnastyczny i Szkoła Fechtunku Rudolfa Graffa. W Wielkopolsce szermierki uczono w ramach ćwiczeń fizycznych w Lesznie, Gnieźnie, Śremie i w poznańskim Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”. Podczas zaborów wiele szkół doceniało znaczenie walk szermierczych dla rozwoju fizycznego uczniów i przewidywało zajęcia z fechtunku, zatrudniając do ich prowadzenia nauczycieli fechtistrzów [Łuczak 2002, s. 19–21]. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. szermierka rozwinęła się w trzech głównych kierunkach: sportowym, wojskowym oraz pojedynkowym. Do 1934 roku obowiązywał w Polsce kodeks honorowy Boziewicza [Boziewicz 1939].

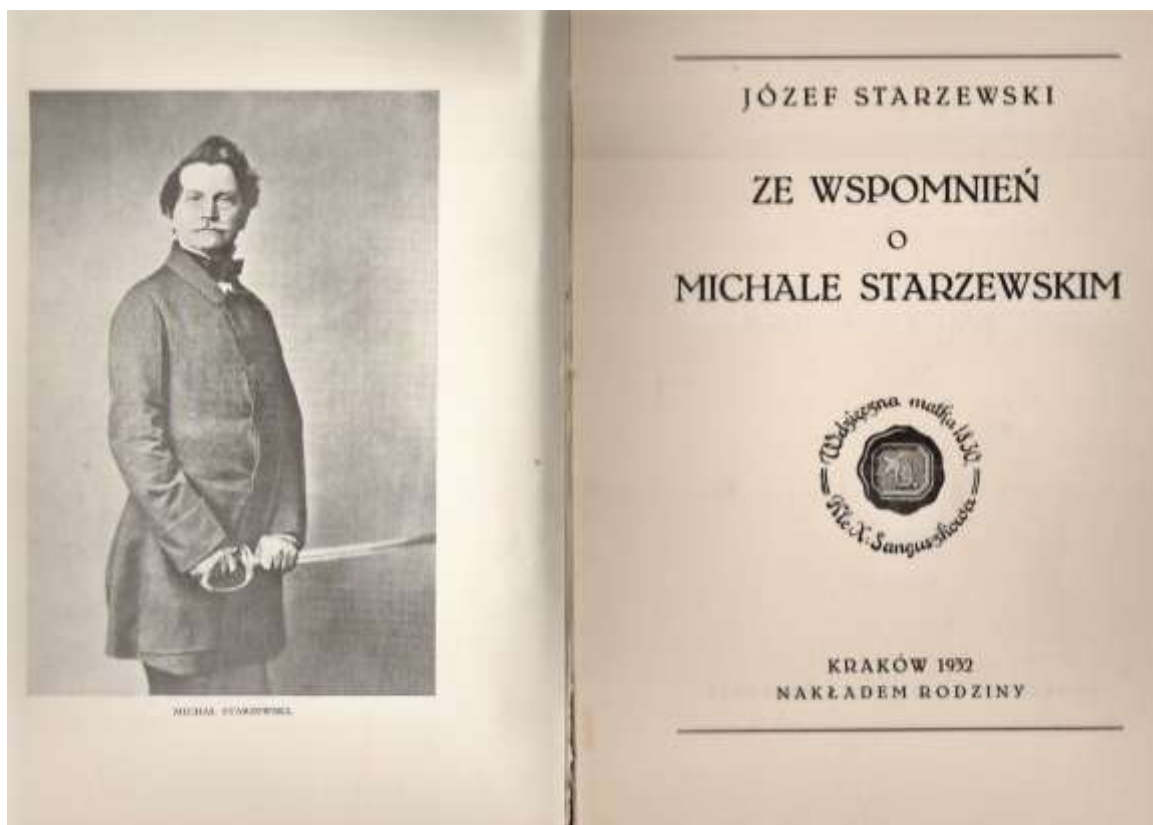
Celem niniejszego artykułu jest możliwie dokładne przedstawienie polskiego piśmiennictwa szermierczego, a zwłaszcza dotyczącego kierunku sportowego szermierki w XIX i XX wieku. Miało ono duży wpływ na rozwój tej dyscypliny oraz praktyczne wykorzystanie wiedzy do nauczania i szkolenia w sporcie szermierczym. Metodę badawczą oparłem na studiowaniu źródeł i opracowań do poszczególnych publikacji. Dokonując oceny piśmiennictwa i jego wpływu na rozwój szermierki, wykorzystałem dostępne materiały źródłowe.

Początki piśmiennictwa szermierczego w Polsce

Bronią, którą najczęściej władano w Polsce, była szabla. Dopiero w XVIII wieku pod wpływem mody francuskiej wprowadzono do nauczania szpadę. Nie zyskała ona jednak zbyt dużej popularności wśród szlachty, a spotkać ją można było na dworze królewskim i na dworach polskich możnowładców.

W pierwszej połowie XIX wieku w zaborze rosyjskim została wydana w języku polskim instrukcja walki na bagnety. Była to praca anonimowa zatytułowana *Nauka podająca sposoby bicia się na bagnety*, wydana w 1827 roku w Warszawie. Podręcznik liczył ponad 350 stron i 52 ryciny ukazujące różne sekwencje postawy szermierczej, walki na bagnety i bez broni. Autor stwierdzał, że sztuka walki na bagnety w polskim wykonaniu wywodziła się z walk polską bronią drzewcową i była ich kontynuacją. Podręcznik ten podkreślał, że żołnierz polski uchodził za mistrza sztuk walki na bagnety, zaś wydanie przez Rosjan książki w języku polskim było dużym ustępstwem.

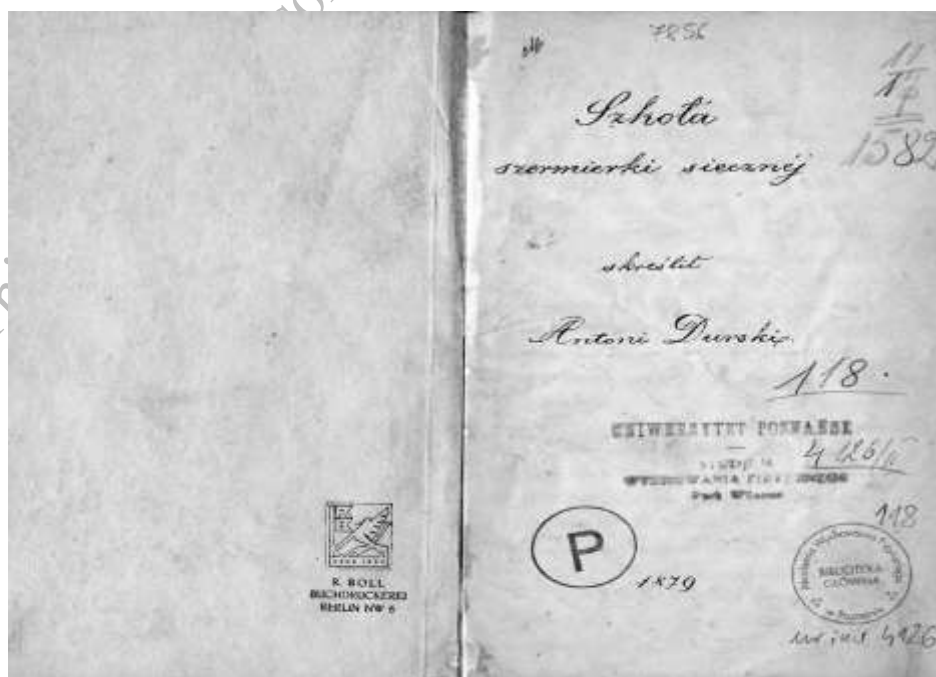
Jedną z pierwszych ważnych pozycji w piśmiennictwie szermierczym był niedokończony *Traktat o szermierstwie* Michała Starzewskiego, napisany w 1830 roku. Autor, uczestnik powstania styczniowego, doskonały szermierz i nauczyciel fechtunku, urodził się w Krośnie w 1801 roku. Pięknym językiem, pełnym poezji i wdzięku, napisał wstęp do zasad starej lackiej szkoły szablowej. Opisał wygląd szabli, podział głowni, nazwy cięć wręcznych i rdzennych oraz postaw szermierczych. Podał podstawy metodyki i sytuacji taktycznych. Podkreślił duży rozwój staropolskiej szkoły szablowej, opisał rodzaje cięć szablą, które nazwał „nyżkiem” lub „die höllische polnische Quart” – piekielna polska czwarta.

Józef Starzewski, *Ze wspomnień o Michale Starzewskim*, 1932 r.

W książce autor pisał:

„Myśl cnotliwie – mów pocziwie, / Trwaj statecznie – bij serdecznie, / Sobie ostro – innym rad / A przejdiesz z tem cały świat. / Tak rabiwały Ojce nasze, / Czy nie słyszysz tego Wasze?...” [Starzewski 1932, s. 108].

Antoni Durski, *Szkoła szermierki siecznej*, 1879 r., rękopis / Manuscript

Pielęgnowanie gimnastyki, kształcenie w szermierce i innych ćwiczeniach fizycznych zakładał Statut Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. We Lwowie powołało ono swoje gniazdo w 1867 roku. „Sokołem” lwowskim pod koniec XIX wieku kierował Antoni Maciej Durski, autor licznych artykułów i podręczników. W pracy pt. *Zarys systemu ćwiczeń gimnastycznych* (1881 r.), w której usystematyzował materiał ćwiczebny według podobieństwa form ruchu, zaliczył szermierkę do ćwiczeń z przyborami. Był on także autorem pierwszego polskiego podręcznika szermierki *Szkoła szermierki siecznej* (1879 r.). Siedemnastostronicowa praca poświęcona szermierce na szable, pałasze i szpadony została napisana ręcznie i wydana we Lwowie w 1879 roku. Zawierała dokładny opis podziału działań szermierczych, budowy szabli, rodzajów cięć, krojów, odcięć, krycia i postawy szermierczej. Autor opisał i wyjaśnił pojęcia natarć zwodzonych co stanowiło o nowatorskim podejściu do zagadnień technicznych i taktycznych. Zestawiając te fakty, można wysunąć przypuszczenie, że Antoni Maciej Durski był zwolennikiem, a może nawet inicjatorem nauczania szermierki według wzorów polskich i wprowadzania ćwiczeń szermierczych jako części składowych lekcji gimnastyki w gniazdach „Sokoła”.

W 1885 roku nadporucznik 62. batalionu obrony kraju, Kazimierz Bryła, wydał w Stanisławowie książkę *Szermierz postępowy czyli podręcznik polski do nauki szermierki szpadonem*. We wstępie Kazimierz Bryła pisał: „Niech dziełko to stanie się dźwignią ducha rycerskiego, a słowa w nim zawarte ziarnem rzuconem na bujną glebę, która z czasem ojczyźnie owoc wyda w postaci silnych, wytrwałych i do jej obrony zdolnych mężów” [Bryła 1885]. Autor informował, że jest to pierwszy podręcznik szermierczy na ziemiach polskich oparty o system szkoły włoskiej. Zawarł w nim wiadomości o postawach szermierczych, trzymaniu broni, podziale ćwiczeń, sprzęcie szermierczym. Zachowane zostały jednak obcojęzyczne nazwy postaw szermierczych.

Bardzo interesująca była książka dra Aleksandra Raciborskiego, profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, prezesa Towarzystwa Szermierzy, zatytułowana *Historia i psychologia szermierki* (Lwów 1894 r.). Autor przedstawił rys historyczny szermierki od czasów prehistorycznych przez starożytność i średniowiecze aż do połowy XIX wieku. Opisał szkoły szermiercze Francji, Włoch, Hiszpanii oraz Niemiec. Dokonał też analizy szermierki w Polsce, podał przyczyny braku powszechności w jej uprawianiu, opisał założenia ćwiczeń „na palcacy”. Ponadto zaprezentował sylwetki szermierzy sławnych w Polsce i za granicą: Władysława Białego, Zawiszy Czarnego, Samuela Zborowskiego, Bogusława Radziwiłła, Michała Waszkiewicza i hrabiego Mikołaja Potockiego. Drugą część książki Aleksander Raciborski poświęcił podstawom psychologii dla szermierzy: opisał temperament, funkcje układu nerwowego, typy osobowości. Te ostatnie charakteryzował następująco: „Sangwinik będzie szybko spostrzegać zdrady, energicznie oddziaływać na nie paradą i ripostą. Flegmatyk często za późno paruje i leniwo ripostuje, jest więc w ogóle złym szermierzem. Choleryk jest raczej rębaczem często groźnym i niebezpiecznym niż szermierzem. Melancholik miewa często poprawne i prawidłowe ruchy, mimo to jego gra bywa chwiejna, atak nie dość stanowczy, riposta spóźniająca się i miękka. Najkorzystniejszymi temperamentami dla szermierza są sangwiniaczny i choleryczny lub pośredni między nimi, najmniej korzystnym jest temperament melancholiczny” [Raciborski 1894].

W 1898 roku w Przemyślu wydany został *Podręcznik szermierczy i krótki opis szabli polskiej*, którego autorem był Karol Bernolak, dyplomowany nauczyciel szermierki i gimnastyki przy Gimnazjum Prywatnym oo. Jezuitów w Chyrowie (Bąkowiec). Niezawierająca żadnych rycin i licząca ponad 78 stron książka dawała obraz pseudofrancuskiej szermierki na szable. Podręcznik Bernolaka stanowił źródło wielu cennych uwag, przydatnych zwłaszcza dla staropolskiej szkoły szablowej. Zaletą publikacji była próba dokonania zestawienia nazw poszczególnych cięć staropolskich z nazwami cięć francuskich, włoskich i niemieckich. W wielu miejscach autor nawiązał do rycerskości i polskości, do tradycji oręża polskiego. Ukazał szereg zwyczajów szlacheckich związanych z szablą, między innymi przekazywanie z ojca na syna kordów, scyzoryków, smyczków i brzytek. Pisał o polskich sposobach walki szablą, o walce krzyżowej, cięciach rejowskich i referendarskich, udzielał również praktycznych wskazówek trzymania szabli oraz opisywał działania oparte na taktyce walki. Karol Bernolak zwracał baczną uwagę na szermiercze pozdrowienie przed walką, nazywając je „Salut”, i szermiercze pożegnanie „Finale”, które kończyło każdy pojedynek szablowy. Były one przejawem rycerskości, grzeczności i dobrego wychowania szermierza tej szkoły [Bernolak 1898, s. 36–37].

Jerzy Żytny wydał w 1900 roku we Lwowie książkę pt. *Krótki zarys szermierki na szable podług systemu włoskiego*. Autor, porucznik dyplomowany, nauczyciel gimnastyki i szermierki, przedstawił opis nauczania szermierki szabli według systemu włoskiego, który był praktykowany na kursach wojskowych dla nauczycieli szermierki i gimnastyki. Licząca 55 stron książeczka zawiera szereg cennych uwag z zakresu szermierki szablą, opis przyborów do szermierki, zagadnienia techniki i taktyki walki. W prezentowanych technikach można odnaleźć analogie do staropolskiej sztuki szablowej, zwłaszcza do cięć z nadgarstka, pchnięć i niektórych elementów walki.

Zaletą tego opracowania jest stosowanie w terminologii technik nazewnictwa niemieckiego, włoskiego i francuskiego, co pozwala na przeprowadzenie porównań i ułatwia analizę innych podręczników zagranicznych. Książka Jerzego Żytnego została wznowiona w 1908 roku we Lwowie nakładem Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich. We wstępie autor wymienił źródła, które posłużyły mu do napisania podręcznika: Barbasetti *Das Sabelfechten*, Ristow *Moderne Fechtkunst*, Hergsell *Die Fechtkunst*, Gelli *Scherma italiana*, Bruno *La vera scherma italiana* [Żytny 1900, s. 1–4].

W 1909 roku została wydana w Warszawie przez B.Z. Gnoińskiego, nauczyciela gimnastyki w szkole, książeczka *Szkoła szermierki*. Jej celem było „nauczyć fechtunku tych, którzy z braku czasu, funduszu na ten cel i innych nieprzewidzianych przyczyn, nie byli i nie są w stanie bliżej zapoznać się z tym sportem”. Książka napisana była w formie 15 lekcji. Prezentowane przez Gnoińskiego układy technik, sposoby trzymania broni, techniki obrony i ataku są różnorodne, a momentami odmienne od wcześniej opisywanych. Po dokładniejszym zapoznaniu się z treścią podręcznika można określić, że jest to „szkoła fechtunku według Gnoińskiego”. Przykładem zmiany nazewnictwa jest zasłona pierwsza, która u autora podręcznika określona została jako piąta. Treści zawarte w książce dotyczą nauczania szermierki na szable opartego o system włoski i wzbogacone są rycinami dokładnie przedstawiającymi opisywane postawy i działania.

Piśmiennictwo szermiercze w Polsce po 1918 roku

Po uzyskaniu niepodległości w 1918 roku w Polsce nastąpił bardzo intensywny rozwój szermierki. W Centralnej Szkole Gimnastyki i Sportów powołano w 1921 roku Szkołę Fechmistrzów, którą od 1930 roku zastąpiono kursami fechtistrzów organizowanymi w Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego w Warszawie. W 1922 roku we Lwowie utworzono Polski Związek Szermierczy, zaś w 1934 roku w Warszawie odbyły się mistrzostwa Europy w szermierce, które przyczyniły się do zwiększenia popularności tego sportu.

W początkowych latach niepodległości duży wpływ na rozwój szermierki polskiej miała szkoła włoska, która oparta była na wzorcach systemu szkoły Wiener-Neustad. W 1928 roku fecht mistrz węgierski Bela Szombathely zatrudniony został jako trener kadry polskich szablistów i wprowadził bardziej nowoczesne i postępowe wzorce węgierskie, które wdrażano i realizowano w nauczaniu szermierki sportowej. Duży wpływ na dalszy rozwój teorii i praktyki szermierki w tym okresie miał Kazimierz Laskowski, współorganizator kursów fechtistrzów w Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego. W 1935 roku dla potrzeb uczestników kursów fechtistrzów Laskowski wydał skrypt pt. *Szermierka na szable*, jednak do dnia dzisiejszego nie zachował się żaden egzemplarz tej publikacji.

Piśmiennictwo szermiercze w II Rzeczypospolitej było skromne. W 1920 roku Władysław Sobolewski, porucznik Wojska Polskiego, wydał w Warszawie broszurę *Szermierka na szable*. Oparta o system szermierki szkoły włoskiej praca zawierała uwagi i wskazówki taktyczne, opis umiejętności szermierczych oraz sposobu walki z zawodnikami leworęcznymi. Nowatorstwem było wprowadzenie przez autora polskiego nazewnictwa dotyczącego elementów pracy nóg i wykonywanych zasłon oraz połączenie go z istniejącym już nazewnictwem włoskim. Postawę szermierczą nazywano dawniej guardia, doskok – balestra, zasłona – parada, a zasłony: pierwsza, druga, trzecia wcześniej określane były jako: prima, seconda, terza.

W 1925 roku ukazało się tłumaczenie książki Michaela Murero *Szermierka w rycinach*, które opisywało zasady nauczania walki trzema rodzajami broni: szablą (pałaszem), szpadą i floretem.

Treści były uzupełnione rycinami przedstawiającymi podstawowe działania szermiercze. Autor zamieścił również program szkolenia i postępowania przy nauczaniu działań szermierczych w trzech rodzajach broni. Program zawierał treści teoretyczne i praktyczne oraz zasady sędziowania.

Kolejną pozycją z zakresu piśmiennictwa szermierczego był wydany w 1929 roku we Lwowie podręcznik pt. *Szermierka na szable* autorstwa inżyniera Włodzimierza Mańkowskiego, miłośnika i działacza sportu szermierczego. Podręcznik był napisany według metod włoskich Giuseppe Radellogo, Luigiego Colombettiego oraz Luigiego Barbasettiego i Paula Manoury. Polskie nazwy zawarte w książce oparł autor na skrypcie Michała Ostoi Starzewskiego, podoficera Wołyńskich Konnych Strzelców w powstaniu w 1831 roku oraz kapitana Gwardii Narodowej w roku 1848 roku.

Szermierka na szable Włodzimierza Mańkowskiego była poważnym i kompletnym wydawnictwem książkowym okresu międzywojennego poświęconym szermierce. Autor zamieścił szczegółowy opis rozwoju szermierki na szable, ze szczególnym uwzględnieniem szkoły włoskiej w jej klasycznym wydaniu. Praca ta charakteryzowała podstawowe umiejętności szermierza, zawierała nazwy i definicje działań oraz przykłady ich zastosowania w walce. Opisy pracy nóg, postawy szermierczej, powrót z wypadu, cięcia zamachowe z łokcia nawiązywały do włoskiej szkoły szermierczej. Nowatorski był opis ćwiczeń gimnastycznych w przygotowaniu szermierzy. W książce tej po raz pierwszy w polskiej literaturze fachowej dotyczącej szermierki autor opisał rzut – element pracy nóg, który nazwał „fleche”. Całość uzupełniały przykłady ćwiczeń, ryciny i zdjęcia najlepszych zawodników i fehmistrzów lat dwudziestych XX wieku. Nazewnictwo użyte przez Mańkowskiego łączyło określenia włoskie z polskimi: „Gdy przeciwnik ripostuje fintą filo, możemy appuntatę wykonać kawacją” [Mańkowski 1929, s. 2, 146–148]. Obszernie i dokładnie omówiony został zestaw lekcji przygotowawczych do walki „assaut”, które autor nazywał „lekcjami niemymi”. Porównał też szkołę włoską do wzorców szkoły Wiener-Neustadt.

Opis walki z mańkutami i naturalistami, a także zestawienie tabelaryczne najważniejszych akcji szermierczych były podsumowaniem dwustronicowej książki.

W latach trzydziestych XX wieku w dużym stopniu propagowano sport i rekreację wśród kobiet. Przy poparciu Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przeprosobienia Wojskowego w 1935 roku wydana została książka *Wychowanie fizyczne kobiet*, poświęcona łuczniectwu, strzelectwu i szermierce. W rozdziale o szermierce Wiktoria Goryńska zamieściła obszernie informacje o florecie – broni, która w Polsce nie była popularna – i zaproponowała go do rekreacyjnego uprawiania przez kobiety. Autorka pisała: „Szermierka pań różni się zasadniczo od szermierki panów. O ile w tej ostatniej najważniejszą rzeczą jest walka i zwycięstwo, zawsze jednak podług przyjętych zasad, o tyle w walkach pań estetyka winna być uważana za czynnik równorzędny, a w początkach nawet za najważniejszy” [Goryńska 1935, s. 5–6]. W publikacji zostały zamieszczone informacje niezbędne do uprawiania szermierki dla zabawy i zdrowia. Dodatkowo autorka opisała sprzęt szermierczy, rodzaje uchwytów floretu, przepisy i zasady walki. Podawała także cenne wskazówki metodyczne dla ćwiczących. Publikacja ta była pierwszą w piśmiennictwie polskim, która opisywała floret jako broń do ćwiczeń, a skierowana była głównie do pań.

W okresie drugiej wojny światowej nastąpił zastój w rozwoju teorii i praktyki szermierki. Dlatego głównym celem powojennej działalności zawodników, trenerów i działaczy szermierczych stało się reaktywowanie klubów oraz tworzenie systemu i nowych form organizacyjnych. W 1951 roku została wydana *Nowa szermierka* Zbigniewa Czajkowskiego, pierwsza po drugiej wojnie książka poświęcona szermierce. Nowatorska w piśmiennictwie szermierczym pozycja obejmowała opis umiejętności technicznych oraz aspekty treningu i walki szermierczej we florecie. Praca ta wywarła olbrzymi wpływ na rozwój i popularyzację szermierki w latach następnych i ze względu na jej pionierski charakter należy ocenić ją wysoko. W trzy lata po ukazaniu się *Nowej szermierki* autor wydał rozszerzony podręcznik pod tym samym tytułem. Jego treść wzbogacił o rozdziały poświęcone szermierce w dawnej Polsce oraz szermierce na florety i szpady. Po raz pierwszy w polskim piśmiennictwie została tutaj szczegółowo opisana szpada jako broń ćwiczebna.

Szermierka na bagnety była bardzo popularną konkurencją sportową, którą uprawiali żołnierze w ramach obowiązkowych ćwiczeń wojskowych. Wielu z nich kontynuowało swoje zainteresowania szermiercze później, ćwicząc szermierkę klasyczną. W 1951 roku Kazimierz Laskowski wydał książkę pt. *Sportowa szermierka na bagnety*. Zawierała ona między innymi regulaminy sportowej walki na bagnety, opis taktyki i zasad treningu, metodykę nauczania oraz podział działań szermierczych. Była to pierwsza w piśmiennictwie polskim próba zaszeregowania i sklasyfikowania działań stosowanych w treningu i walce szermierczej oparta o wzorce polskie. Książka ta odegrała poważną rolę w doskonaleniu umiejętności trenerów i instruktorów szermierki w Polskich Siłach Zbrojnych. W 1951 roku pułkownik Otto Fiński, prezes Polskiego Związku Szermierczego, zorganizował zebranie w sprawie ujednoczenia polskiego nazewnictwa szermierczego. Wyłoniono komisję w składzie: K. Laskowski, J. Pieczyński, J. Kevey i Z. Czajkowski, która omówiła i poparła projekt przedstawiony przez K. Laskowskiego dotyczący polskiego nazewnictwa szermierczego i wdrożyła go realizacji.

W roku 1952 ukazała się książka *Szermierka na szable* Janosa Keveya, węgierskiego fechtmistrza, trenera kadry polskich szablistów, który pracował w Polsce w latach 1947–1958. Publikacja zawierała rozdziały dotyczące historii szermierki, metodyki pracy nóg, wykorzystania tempa w szermierce na szable oraz opisy indywidualnych lekcji stosowanych do nauczania działań szermierczych. Zaletą książki Janosa Keveya było nowoczesne spojrzenie na walkę szablową i zerwanie z dogmatyzmem starych przedwojennych szkół szablowych. Wzorzec stanowiły założenia sprawdzonej szkoły węgierskiej.

W 1954 roku wydana została praca Zbigniewa Czajkowskiego *Szermierka na florety*. Był to podręcznik na wskroś nowoczesny, który wywołał duże zmiany w środowisku szermierczym i wpłynął na stworzenie w Polsce nowoczesnej szkoły floretu. Szkoła ta oparta była na wzorcach francuskich, radzieckich oraz włoskich szkół floretu i w pełni wykorzystywała do nauczania współczesną teorię sportu i metodyki treningu szermierczego. Podręcznik Czajkowskiego *Szermierka na florety* wywarł wpływ na zmiany koncepcji szkolenia i dał podstawy do rozwoju broni kolnych w Polsce. Wyniki sportowe uzyskane przez florecistów na arenie międzynarodowej w latach późniejszych w pełni to potwierdziły.

W 1962 roku ukazało się tłumaczenie z języka niemieckiego *Szermierki na szable* węgierskiego fechtmistrza Zoltana Ozoraya Schenkera. Książka została napisana pod koniec lat pięćdziesiątych, kiedy to węgierska szkoła szablowa święciła największe triumfy. Publikacja miała pomagać trenerom szermierki w problemach związanych z metodyką nauczania podstaw szermierki na szable. Autor podkreślał znaczenie perfekcji technicznej przy wykonywaniu ćwiczeń szermierczych, elegancji ruchów i pięknej postawy. Na szczególną uwagę zasługiwał rozdział opisujący relacje fechtmistrza i ucznia w czasie lekcji szermierczych. Był to prawdziwy przewodnik zachowań i postaw oraz wzajemnej współpracy.

Kolejna praca Zbigniewa Czajkowskiego, zatytułowana *Teoria i metodyka współczesnej szermierki*, została wydana w 1968 roku. Książka była przydatnym i nowoczesnym podręcznikiem dla trenerów szermierki. Zawierała rozdziały dotyczące metodyki nauczania, taktyki szermierki, charakterystyki sportu szermierczego, dziejów szermierki i jej przemian. Na jej zawartość składały się też dokładne opisy lekcji indywidualnych, cyklów i okresów szkoleniowych oraz koncepcji specjalnych umiejętności techniczno-taktycznych uwzględniających przejawy reakcji i przygotowanie psychiczne szermierza. Publikacja była skierowana do wszystkich, którzy interesowali się szermierką, przede wszystkim zaś do zawodników i trenerów.

Nakładem Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie w 1970 roku został wydany skrypt Stanisława Spyry pt. *Szermierka*. Opracowanie adresowane było głównie do studentów kształcących się na kierunku wychowania fizyczne i trenerskie. Skrypt zawierał wiele podstawowych informacji dla początkujących szermierzy i stanowił podstawowy podręcznik akademicki do sportów walki.

W 1976 roku ukazała się broszura Jerzego Wężowskiego pt. *Szermierka*, której celem była popularyzacja sportu szermierczego wśród nauczycieli wychowania fizycznego. Ciekawymi zagadnieniami poruszonymi w tym opracowaniu były metody selekcji i naboru do sportu szermierczego oparte o zestawy testów sprawnościowych i wyniki wstępnych walk szermierczych. Autor dokonał interesującego zestawienia określonych działań szermierczych z poszczególnymi kategoriami wieku, podając je w formach tabelarycznych.

W piśmiennictwie dotyczącym sportu szermierczego znaleźć można publikację znakomitego fechtmistrza i naukowca, profesora Zbigniewa Czajkowskiego, zatytułowaną *Szermierka na szpady*, z 1977 roku. Książka zawierała opis rozwoju i charakterystykę szermierki na szpady oraz jej podstawowe techniki i taktyki. Autor zamieścił też wskazówki metodyczno-dydaktyczne dotyczące treningu, opisy lekcji indywidualnych oraz dokładną analizę taktyki i przygotowania taktycznego szpadzisty. Do najciekawszych treści książki należały zagadnienia nawyku ruchowego oraz nauczanie nawyku czuciowo-ruchowego techniki szermierczej. Podany był także oryginalny podział rodzajów i kierunków lekcji indywidualnych oraz – po raz pierwszy w piśmiennictwie światowym – różne kryteria doboru ćwiczeń szermierczych w nauczaniu sportowej szermierki na szpady.

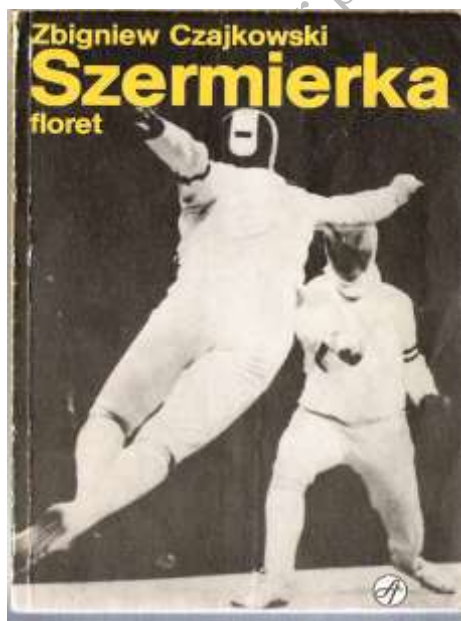
Wielkie przemiany, jakie nastąpiły w szermierce na szpady, wykazał autor za pomocą obiektywnych danych liczbowych i procentowych analiz finałów zawodów międzynarodowych i krajowych.

W 1982 roku została wydana kolejna praca Zbigniewa Czajkowskiego – *Taktyka szermierki*. Była to jedna z niewielu pozycji z zakresu sportu wyczynowego, która zajmowała się tylko taktyką w jej wszechstronnym ujęciu. Taktyka w ujęciu autora była zagadnieniem niezmiernie złożonym; stanowiło ją połączenie cech osobowości i procesów psychicznych. Stwierdzenie, że obserwacja zachowania się ucznia podczas treningu i zawodów stanowi najważniejsze zadanie trenera, było nowatorskie, ponieważ dotychczas trenerzy zwracali uwagę głównie na technikę i koordynację w oderwaniu od właściwości psychiki, intelektu oraz rzeczywistych warunków walki. Indywidualizację przygotowania taktycznego oraz psychologiczno-taktycznego szermierzy omówił autor z dużą dokładnością.

Nakładem Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach w 1984 roku wydana została książka Zbigniewa Czajkowskiego pt. *Taktyka i psychologia w szermierce*. Było to wydanie rozszerzone o wiele interesujących zagadnień z zakresu psychologii, taktyki walki szermierczej i treningu szermierza. Autor dokonał oceny kwalifikacji zawodowych, stylu działania i osobowości trenera szermierki.

Niestrudzony orędownik sportu szermierczego profesor Czajkowski opublikował w 1988 roku podręcznik *Trening szermierza – wybrane zagadnienia*. Podręcznik był skierowany do studentów Akademii Wychowania Fizycznego i poświęcony opisowi form i metod treningu szermierczego oraz analizie treningu sportowego i systemu szkolenia. Główna część opracowania opisywała specjalistyczny nurt treningu szermierza, z uwzględnieniem przygotowania technicznego i techniczno-taktycznego w ścisłym powiązaniu z przygotowaniem psychicznym. Autor rozbudował zagadnienia lekcji indywidualnej oraz zbiorowej z wykorzystaniem metod, form, rodzaju i sposobu prowadzenia ćwiczeń szermierczych. Podręcznik ten w pełni przygotowywał teoretycznie do prowadzenia zajęć szermierczych we wstępnym okresie szkolenia i doskonale wprowadzał do nowoczesnej koncepcji szkolenia szermierczego we wszystkich trzech broniach – szabli, florecie i szpadzie.

Ten sam autor w 1987 roku nakładem Wydawnictwa „Sport i Turystyka” opublikował podręcznik dla adeptów, instruktorów i miłośników sportu białej broni pt. *Szermierka. Floret*. Książka składała się z czterech głównych działów i nawiązywała do podręczników wydanych wcześniej. W pierwszym dziale autor zawarł bardzo wnikliwą charakterystykę szermierki na florecie. W drugim – krótki rys historyczny, barwnie napisany i zawierający mnóstwo interesujących wiadomości, w trzecim natomiast opisał skrótowo rozwój szermierki w Polsce. W czwartym, najbardziej istotnym dziale książki, Zbigniew Czajkowski zaproponował podstawowy kurs szermierki na florecie. Praca ta w jasny i przystępny sposób przedstawiała technikę i zastosowanie podstawowych umiejętności w szermierce na florecie.

Zbigniew Czajkowski *Szermierka. Floret*, 1987 r.

Ostatnią pozycją omawianą w niniejszej pracy jest publikacja Kamili Składanowskiej pt. *Szermierka. Poradnik dla nauczycieli* (1998 r.), którą autorka adresowała do nauczycieli wychowania fizycznego. Poradnik miał pomóc w zachęceniu i przygotowaniu do uprawiania sportu szermierczego w uczniowskich klubach sportowych. Składanowska proponowała, aby nauczyciel, oprócz podstawowych umiejętności szermierczych, kształtował wiele pozytywnych cech potrzebnych do uprawiania sportu poprzez ciekawe i twórcze prowadzenie zajęć sportowych. Program początkowo zaproponowanych zajęć powinien rozwijać motywację młodych adeptów do dalszego uprawiania białej broni w klubach szermierczych. Założeniem autorki było, aby wykorzystanie poradnika w klubach uczniowskich przyniosło wymierne rezultaty w naborze i szkoleniu już we wstępnym etapie.

Podsumowanie

Analiza dostępnych publikacji z zakresu piśmiennictwa szermierczego w Polsce w XIX i XX wieku pozwala wysunąć następujące wnioski.

Piśmiennictwo szermiercze, co nie wszyscy doceniają, wywarło duży wpływ na rozwój szermierki sportowej. Dzięki niemu nowe poglądy, pomysły i metody oraz uaktualnione nazewnictwo torowały sobie drogę do praktycznego szkolenia i wykorzystania tej wiedzy w klubach i sekcjach szermierczych, które powoływano w Polsce.

W dziejach piśmiennictwa polskiego poświęconego szermierce i w dziejach szermierki wyróżnić można trzy okresy. Pierwszy – od początku XIX wieku do uzyskania przez Polskę niepodległości – charakteryzował się bardzo dużym wpływem szkoły włoskiej i częściowo francuskiej oraz szkoły Wiener Neustad w nauczaniu szermierki praktycznej.

W drugim okresie, obejmującym lata od 1918 do 1939, dominowała szermierka utylitarna dla potrzeb szkolenia wojskowego z wpływami szermierki opartej o szkołę węgierską i włoską.

Trzeci etap rozwoju trwał od zakończenia drugiej wojny światowej do końca XX wieku. Uwidocznił się w nim początkowo wpływ szkoły szermierczej opartej o wzorce radzieckie. Później jednak, w połowie lat pięćdziesiątych, nauczanie szermierki w Polsce oparte było głównie na założeniach polskiej szkoły szermierki na szable, następnie floret i szpadę. Praktyczne wykorzystanie dorobku polskiej szkoły szermierczej przyniosło znaczące wyniki sportowe, medale indywidualne i drużynowe tytuły mistrzowskie uzyskane przez zawodników na mistrzostwach świata i olimpiadach oraz mistrzostwach Europy.

Przykłady rozwoju szermierki sportowej w relacji do piśmiennictwa szermierczego II Rzeczypospolitej są niezaprzeczone. Przejawem dużego wkładu w rozwój tej dyscypliny było między innymi znaczne unowocześnienie koncepcji szkoleniowych w zakresie organizacji, wprowadzania nowych metod, form i środków treningowych, a także kreatywne korzystanie z dorobku teorii i metodyki sportu oraz nauk humanistycznych.

Należy wyraźnie podkreślić, że duży wkład w rozwój teorii i metodyki szermierki w Polsce, a przede wszystkim w jakość i ilość piśmiennictwa poświęconego szermierce, ma dr Zbigniew Czajkowski. Jego liczne prace, oparte na naukowych podstawach i długoletnim doświadczeniu szkoleniowym oraz wykorzystujące teorię i metodykę innych dyscyplin sportowych, były odzwierciedleniem nowatorskich tendencji rozwojowych, które wprowadzono w szermierce polskiej w XX wieku. Pełniąc funkcje kierownika wyszkolenia PZS, trenera kadry, przewodniczącego komisji sportowej PZS, trenera Budowlanych Gliwice, później Piasta Gliwice, wprowadził nowy, bardzo nowatorski podział działań szermierczych. Nowością tego podziału w skali międzynarodowej było wyodrębnienie podstawowych działań zaczepnych, obronnych i zaczepno-obronnych oraz działań taktycznych opartych na sposobach podejmowania decyzji w walce: przewidzianych, nieprzewidzianych i częściowo przewidzianych. W wielu różnych podręcznikach, co jest godne podkreślenia, opisuje nie tylko sposoby wykonania niektórych działań szermierczych, ale ich stosowanie. Przedstawia umiejętności techniczno-taktyczne oparte o wyuczony odpowiedź czuciowo-ruchowe oraz umiejętności taktyczne przewidziane oparte na działaniach przygotowawczych. Zwraca wielką uwagę na zasady stosowane w treningu, tj. zasadę swoistości i przenoszenia wprawy, zasadę okresowości, zespołowości, kierowniczej roli trenera i zasadę indywidualizacji. W tej ostatniej zasadzie zwraca uwagę na wymiary osobowości: introwersję, ekstrawersję, stałość lub chwiejność emocjonalną, przewagę układu współczulnego

i przywspółczulnego, czynność gruczołów dokrewnych etc. Bierze też pod uwagę różne typy taktyczne zawodników; za szczególnie ważne uważa wyróżnienie szermierzy ze względu na ich stosunek do szermierki, ćwiczeń walki, przeciwnika i zawodów: typ „wojownika” (nastawienie na ja), „technika” (nastawienie na zadania i doskonalenie się) oraz typ „bojaźliwego” (bardzo mocno zaznaczony motyw unikania niepowodzenia). Wcześniej podział ten opisał w swojej książce Raciborski [Raciborski 1894]. Warto podkreślić, że dr Z. Czajkowski wydał szereg publikacji nie tylko w kraju, ale i za granicą. Prowadził i nadal prowadzi liczne wykłady, ćwiczenia, kursy trenerskie (Moskwa, Taszkient, Lwów, Tallin, Leeds, Londyn, Nowy Jork, Waszyngton, Colorado Springs, Rochester, San Francisco, Praga, Sofia, Warna, Berno, Amsterdam etc. Jest honorowym profesorem Brytyjskiej Akademii Szermierki, a ostatnio otrzymał tytuł honorowego członka Zrzeszenia Trenerów Szermierki USA. Otrzymał również złoty medal włoskiej Akademii Szermierki i tytuł honorowego członka centrum szermierki w Pradze. Jest czynnym członkiem Stowarzyszenia Idōkan Polska i zamieszcza liczne artykuły w Rocznikach Naukowych „Idō – Ruch dla Kultury”. Z jego dorobku wynika, że jest wielkim zwolennikiem jedności teorii i praktyki, poznania i działania oraz wiedzy i umiejętności praktycznych.

BIBLIOGRAFIA

1. Barbasetti L. (1899), *Das Sabelfechten*, Wien.
2. Barbasetti L. (1900), *Das Stossfechten*, Wien.
3. Bernolak K. (1898), *Podręcznik szermierczy i krótki opis szabli polskiej*, Przemyśl.
4. Borysiuk Z. (2005), *Współczesna szermierka na szable*, COS, Warszawa.
5. Boziewicz W. (1939), *Polski Kodeks Honorowy*, Księgarnia Czarneckiego, Warszawa.
6. Bryła K. (1885), *Szermierz postępowy czyli podręcznik do nauki szermierki szpadonem*, Stanisławów.
7. Durski A. (1879), *Szkoła szermierki siecznej*, Lwów.
8. Czajkowski Z. (1951), *Nowa szermierka*, MON, Warszawa.
9. Czajkowski Z. (1954), *Szermierka na florety*, SiT, Warszawa.
10. Czajkowski Z. (1968), *Teoria i metodyka współczesnej szermierki*, SiT, Warszawa.
11. Czajkowski Z. (1977), *Szermierka na szpady*, SiT, Warszawa.
12. Czajkowski Z. (1982), *Taktyka szermierki*, AWF Katowice.
13. Czajkowski Z. (1984), *Taktyka i psychologia w szermierce*, AWF Katowice.
14. Czajkowski Z. (1987), *Szermierka. Floret*, SiT, Warszawa.
15. Czajkowski Z. (1988), *Trening szermierza – wybrane zagadnienia*, cz. I, II, AWF Katowice.
16. Czerwiński A., Dudek L. (1988), *Szabla żołnierza polskiego XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław.
17. Gnoiński B.Z. (1909), *Szkoła szermierki*, Księgarnia Narodowa, Warszawa.
18. Goryńska W. (1935), *Szermierka*, „Wychowanie Fizyczne Kobiet”, t. IV, PUWF, Warszawa.
19. Hartleb Z. (1926), *Szabla polska*, Lwów.
20. Kevey J. (1952), *Szermierka na szable*, GKKF, Warszawa.
21. Kwaśniewicz W. (1999), *Dzieje szabli w Polsce*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa.
22. Laskowski K. (1951), *Sportowa szermierka na bagnety*, GKKF, Warszawa.
23. Łuczak M. (2002), *Szermierka w Polsce w latach 1945–1989*, AWF, Poznań.
24. Mańkowski W. (1929), *Szermierka na szable*, Wydawnictwo Ossolineum, Lwów.
25. Marzec H. (2002), *Historia medalami pisana*, OZSZ, Katowice.
26. Murero M. (1925), *Szermierka w rycinach*, M. Arc, Warszawa.
27. Nadolski A. (1984), *Polska broń. Broń biała*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław.
28. Ozoray-Schenker Z. (1962), *Szermierka na szable*, SiT, Warszawa.
29. Piasecki E. (1929), *Dzieje wychowania fizycznego*, wyd. II, Zakład Ossolińskich, Lwów.
30. Raciborski A. (1894), *Historia i psychologia szermierki*, Lwów.
31. Rotkiewicz M. (1988), *Początki szermierki kobiet do 1939 roku*, „Sport Wyczynowy”, nr 2–3, s. 57–73.
32. Składanowska K. (1998), *Szermierka – poradnik dla nauczycieli WF*, Warszawa.
33. Smoleński J. (1986), *Polskie piśmiennictwo szermiercze w XIX i XX wieku*, praca magisterska, AWF, Katowice.
34. Sobolewski W. (1920), *Szermierka na szable*, Warszawa.
35. Spyra S. (1970), *Szermierka*, AWF, Warszawa.
36. Starzewski J. (1932), *Ze wspomnień o Michale Starzewskim*, Drukarnia Narodowa, Kraków.
37. Wężowski J. (1975), *Szermierka*, SiT, Warszawa.
38. Zabłocki W. (1989), *Cięcia prawdziwą szablą*, Sport i Turystyka, Warszawa.
39. Żytny J. (1900), *Krótki zarys szermierki na szable podług systemu włoskiego*, Lwów.

Key words: fencing, fencing history, bibliography of fencing, sport fencing

SUMMARY

Analysis of Polish fencing literature gives us a possibility to have a look at the movement and mental evolution which comes down from fencing masters from countries like Italy, France, Hungary, Soviet Union. It had very big influence on Polish national systems in learning sport fencing. The evolution of technique presented in books shows us its importance in keeping fencing form like independence tradition, honor, chivalry, sports looking. Taking into consideration theory-didactic creation and its store and a number of published positions we can talk about three periods: first one, from the beginning 19th c. to Polish independence, second one- from 1918 to 1939, last one- from the end of II World War to the end of 20th c.

Looking into the past shows the white gun evolution in Poland. Nowadays fencing takes from military fighting, ceremonials and from hunt traditions. Fencing progress was influenced warfare, armament changes, changes in the way of fighting, knights tournaments. Fencing has set on different levels in different epochs.

The literature attempted to compare Polish level of fencing with international Polish situation. Progress in technique and tactics and designation of fencing vocabulary is like in other countries. Progress also consists in novelties from coaches. We can see it in Polish competitors results, which show that the fencing school novelty conception was good.

This copy for personal use only – distribution prohibited

This copy is for personal use only - distribution prohibited